

«СТАРОГРОМАДІВСЬКИЙ» ВПЛИВ НА ІДЕЙНО-ТВОРЧІ ПОЗИЦІЇ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу чинників, які формували світоглядні та ідейно-естетичні позиції Михайла Старицького – одного з класиків українського письменства. Передовсім аргументовано відзначається вплив і роль київської «Старої Громади» у світоглядному і творчому самоформуванні письменника, простежується світоглядна еволюція М.Старицького від політичного радикалізму до толерування класиком принципу еволюційного поступу суспільства (в т.ч. українського) через освіту, культуру, духовність, демократію. Громадська і творча постать М.Старицького розглядається в контексті діяльності інших відомих подвижників другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. (М. Драгоманова, В. Антоновича, Т. Рильського, М. Лисенка та ін.), при цьому використовуються найновіші історіографічні та літературознавчі дослідження, які стосуються вказаної пори й визначеної проблематики. Послідовно в статті аналізуються політична складова світогляду М. Старицького, роль і значення релігійно-духовного чинника в еволюційному поступі класика, виокремлюється й аналізується явище слов'янофільства в трактуванні М.Старицького, суголосність його позицій із відповідними позиціями Т. Шевченка. Природно, що кожен із аналізованих у статті аспектів аргументується аналізом багатьох художніх творів письменника – поетичних, прозових, драматичних. Особлива увага звернута на повість «Зарниця», поезії громадянського звучання, драму «Крест життя» тощо. За текстом статті висновується, що київська «Стара Громада» присутнім чином вплинула на світоглядно-творчу еволюцію М.Старицького.

Ключові слова: Михайло Старицький, «Стара Громада», світогляд, творчість, еволюція, історіографія, релігійно-духовний фактор, слов'янофільство, контекст, література, боротьба.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень. Проблема світогляду Михайла Старицького почасти знаходила відбиття в дослідженнях про письменника, але практично завжди – принагідно, в контексті аналізу інших проблем, відтак його – світогляду – характеристика була такою ж фрагментарною, безсистемною й видимо неповною. А в дослідницьких матеріалах радянського часу незрідка ті світоглядні характеристики грішили явною вульгаризацією через бажання накласти відомий пізніший ідеологічний шаблон на явища ранішого часу [див., напр.: 1, с.6].

Мета стаття – проаналізувати чинники, зокрема «старогромадівський», які формували світоглядно-творчі позиції М. Старицького.

Між тим дуже багато про власні світоглядні орієнтири написав сам письменник у своїх мемуарних речах («Зо мли минулого», «К биографии Н.В.Лысенка»), у листах і, звичайно, явив у тенденціях своїх художніх творів. Скажімо, відносно стисло про це йдеться в листі до І.Франка, написаному зовсім на схилі віку, коли вже написане сприймається з явним підсумковим відтінком: «Я виріс і виховався на ріднім слові, у моєї покійної матері з роду Лисенків не було іншої мови, oprіч рідної, і пісні вона лише українські співала... бодай дід мій, в Петербурзі освічений, тримався більше французької мови; зате дядько Олександр одружений був з простою крепачкою і удавав з себе запорожця, ховаючи в душі заповіти козачі. Одначе заледве я вступив у Полтавську гімназію, як лишився круглим сиротою, а потім уже пригріли мене другі Лисенки. В гімназії теж панувала тоді, поза класи та майже і в класах, українська мова, і я на їй пробував ще тоді віршувати; а далі, як перевівся з харківського університету у київський 1860 р., то з тої доби став народовцем заядлим, прилучившись до Антоновичевого гурту, до якого пристав потім і Драгоманов. З перших кроків самопізнаття на полі народнім я загорівся душею і думкою послужить рідному слову,... возвести своє слово у генеральський чин... Це бажання, цей напрямок керували мною ціле життя, і я не зрадив їх до могили, бо вірую, що тоді тільки ушанує свою мову народ, коли вона стане орудком культури і науки, коли на їй понесе народу інтелігентний гурт і визволення від економічного рабства, і поліпшення долі...» [2]. В цьому епістолярному уривкові відбилосся багато світоглядних рис письменника – український патріотизм, передаваний тут передовсім через «мовне» питання, прихильність до народницької

ідеології, ідея просвітництва, проблема інтелігенції і народу, козакофільські настрої і т.д. Більше того, названі імена двох ідейних керівників кіївської громади Антоновича і Драгоманова, з котрими пов'язуються дві різні концептуальні лінії в діяльності «Старої громади», між якими, власне, й мав вибирати Старицький ту, котра більше імпонувала його власним переконанням.

Наступними після родинної атмосфери етапами й чинниками формування світогляду Старицького стали роки навчання в Полтавській гімназії (період «неясних національних стремлений», як зазначив у мемуарах письменник) і особливо в Київському університеті: «Киев в этом отношении (щодо політичних ідеалів – В.П.), – нотував Старицький, – был далеко впереди: здесь было задумано и Кирилло-Мефодеевское братство, здесь и Максимович, и Костомаров, и Кулиш будили прежде интересы к изучению народа, здесь, наконец, и политические брожения поддерживали почин народного чувства, обострявшегося в борьбе» (т.8, с.408). Спогади Старицького про університетські роки наскрізь перейняті міркуваннями і зізнаннями світоглядного плану [3]. Ще зачитуємо Старицького: «Я коснулся киевского движения 60-х годов лишь в той мере, в какой оно имело неотразимое влияние на поворот мировоззрения и симпатии Лысенка (тут можемо сміливо додати – і самого Старицького! – В.П.); а это время богатое событиями, сильными характерами, руководителями, исполненными высокого ума и великого сердца, еще ждет занесения на страницы истории» (т.8, с.411). І пістет, з яким згадувалися Старицьким 60-ті роки XIX ст., і факт, що саме в ті роки остаточно й досить чітко сформувалися світоглядні принципи митця, належно підтверджують правоту М.Зерова, котрий зазначив, що «в його (Старицького – В.П.) пам'яті шістдесяті роки залишилися святою порою, життєвими святками» [4]. Власне, в ті роки майже повністю окреслилося коло людей і явищ, котрі щонайпосутніше вплинули на формування світогляду Старицького. Крім уже згаданих вище самим письменником Максимовича, Костомарова, Куліша, Кирило-Мефодіївського братства необхідно назвати ще Шевченка, Драгоманова (особливо!), кіївську «Громаду», поширені тоді ідеї слов'янофільства, певним чином – Гоголя, та ще «Історію русів», «Книгу буття українського народу» М.Костомарова... Своєрідно в цьому ряду має стати Біблія як символ віри й система духовних цінностей, котра, як побачимо далі, концептуально «втручалася» практично у всі сфери життя і творчості Старицького, в т.ч. і в його світогляд. При цьому кожна з названих персоналій та кожне з названих явищ у своїх формувальних впливах на світогляд Старицького мали свої особливості. Скажімо, «Історія русів», до ідей якої звертався письменник, посутньо впливала на нього своєю ідеєю українського державного автономізму, активно допомагала формувати у творах моделі міжнаціональних взаємин українців з поляками, євреями, Московщиною в добу Хмельниччини й після неї (трилогія про Богдана Хмельницького, «Облога Буші», «Останні орли», драми на історичні сюжети тощо). Безсумнівно, видатна роль Миколи Костомарова у громадянському становленні Старицького і т.д. Між тим, ставлення Старицького до спадщини і «школи» великих сучасників дає вагомі підстави твердити про очевидну самостійність чи й вибірковість Михайла Петровича у використанні світоглядних (додамо ще – і естетичних, літературно-творчих) досягнень незаперечних авторитетів. Відоме вельми пістетне ставлення Старицького до П.Куліша, з котрим він листувався, якого називав «навчителем», у т.ч. у сфері історичної белетристики. Водночас Старицький зовсім не продовжив лінію Куліша на т. зв. «історичний ревізіонізм».

Окремої ґрунтовної розмови потребує й система формування, розвитку й семантики світоглядних принципів Старицького. Ми ж тут окреслимо кілька вузлових аспектів, указавши на їх реалізацію у творах митця.

Передовсім зауважимо на *політичній (національно-державницькій)* складовій світогляду Старицького.

Про її семантику, як і про чинники, котрі її формували, можна говорити з великою, якщо не з абсолютною мірою очевидності, адже й сам письменник залишив немало вельми промовистих матеріалів відповідного змісту, викладених у листах, виступах, мемуарах і, звичайно, в художніх творах, закладених у них концепціях.

Політиком у загальнозрозумілому сенсі цього слова Старицький, звичайно, не був, але політична складова в його світогляді і діяльності, безсумнівно, була.

Цілком вірогідно можна вести мову і про певну, видиму еволюцію його політичних (включаємо в цей термін й аспекти національні, державницькі) поглядів і позицій, котрі виявлялися різноманітним чином. Але передовсім слід вести мову за київську громаду («Стару Громаду»), діяльну участь у якій Старицький брав протягом тривалого часу. Ольга Цибаньова слушно зауважує, що «пролити світло на ті ідеали, які сформувались і утвердились у Старицького і яким він служив протягом усього свого життя, може лише глибокий аналіз діяльності київської громади в період її найбільшого злету активності (1869 – 1876 рр.), бо Старицький був серед найдійовіших членів цієї організації» [5]. Не тільки культурницький, але й політичний аспект діяльності київської громади констатується і в академічній історії української літератури ХІХ ст., у розділі про Старицького [6]. Правда, матеріал тут подається дуже стисло. Між тим останнім часом в українській періодиці опубліковано цілий ряд цікавих і глибоких досліджень історії українського національного руху другої половини ХІХ ст., у т.ч. й діяльності громад (у т.ч. і київської «Старої Громади»), які дозволяють багато в чому по-новому, аналітичніше поглянути на ціле коло відповідних проблем, зокрема й на сутнісні елементи світогляду Михайла Старицького [7].

На хвилі «життєвих святко» 60-х, зі щирими сподіваннями на вільніше національне життя свого народу Старицький поряд з іншими патріотично налаштованими й молодими ще людьми (В.Антонович, М.Драгоманов, М.Лисенко, О.Русов, П.Чубинський, Ф.Вовк, Т.Рильський, П.Житецький, О.Стоянов та ін.) активно взявся за громадські справи. Громадські і в буквальному розумінні, і в сенсі організаційному, адже згадане об'єднання стало зватися громадою, й такі ж громади невдовзі стали з'являтися і в інших місцях (Єлисаветград, Харків, Херсон, Чернігів, Одеса і т.д.). Якихось політичних завдань громадівці не декларували, зосередившись на активній культурницькій роботі, хоч, як цілком слушно зазначає сучасний дослідник, «навіть культурницький аспект її (київської громади чи, інакше, «Старої Громади») діяльності мав виразний політичний відтінок, оскільки такий же відтінок має культурне життя будь-якого недержавного народу» [8]. Доволі скоро в середовищі громадівців, які ще стали зватися народолюбцями чи народниками («З початку 1860-х рр. – пише С.Світленко, – діячі українських громад були справжніми *народолюбцями*, вважали себе прихильниками «народної ідеї», «народної справи», «друзями народу», розуміючи під останнім насамперед селянство...» [9]), стали окреслюватися дві ідейні тенденції – прихильники політичної боротьби і щодалі радикальнішої, очолювані М.Драгомановим й орієнтовані на селянство й робітництво, і культурники, ліберальні демократи з В.Антоновичем на чолі. Останні орієнтувалися на всі національно свідомі верстви, прагнули їх об'єднання.

Старицький на початковому етапі свого громадівства явно тяжів до ідейної лінії Драгоманова і бачив в останньому безсумнівного ідейного лідера всього українського руху. Збережені листи Старицького до Драгоманова означають навіть деяку месійність постаті останнього в очах першого («Коли б ти знав, наша надія і сила, як нам за тобою журно та сумно, який розрух і мішанина без тебе!... Господи, що би я дав, щоб тебе знов між своїми побачити і послухати твоє скриляче слово!» – т.8, с.436 – 437 і под.). Між іншим, можна сказати, що еволюція громадівської лінії Старицького практично повністю накладається на еволюцію його взаємин із Драгомановим. Чи навпаки. Отже, попервах Старицький стояв на вельми активних, радикалізованих політичних позиціях, тенденція яких вела до соціалістичних ідей. Вельми цікаву й доволі несподівану інформацію щодо Старицького почерпуємо зі статті І.Чорновола, котрий наводить приклади взаємин громадівців-«політиків» з революційними народниками, російськими й українськими поступовцями: «Той же Ф.Вовк, Микола Ковалевський і Михайло Старицький разом із російськими лібералами брали участь у спробі порозуміння земців із терористами групи Осинського у Києві 1878 р.» [10]. При всьому цьому Старицький вів активну культурницьку діяльність, прагнув ставити «на службу» громадським, політичним завданням власну оригінальну й перекладну творчу роботу. Скажімо, ті ж переклади героїчного сербського епосу («Сербські народні думи і пісні», 1876), вільнолюбний і бойовий дух якого явно екстраполювався на

українську дійсність, про що доволі однозначно зазначав Старицький у знаменитій передмові, вимушено написаний російською мовою.

Відхід Старицького від радикальних політичних ідей, зрештою, від Драгоманова, випадає на рубіж 70–80-х років, і відбувався він під дією, треба думати, цілого ряду факторів і особистісного, і суспільного життя. Але першоосновою були, мабуть, усе ж причини політичного плану: Старицький явно розчарувався в радикалізмі, у правильності, моральності революційних перетворень. Щодо приятельських взаємин із Драгомановим, то вони дедалі більше вихолоняли саме з ініціативи останнього, через доволі несподівані й образливі для Старицького вчинки, серед яких і зверхньо-зневажлива відмова від присвяти «Сербських народних дум і пісень» (див. лист Старицького від 26.XI.1876 р. – т.8, с.442–443), і фактичне звинувачення Драгомановим Старицького у плагиаті, коли І.Франко виступив таким собі «третьим суддею», присвятивши проблемі частину своєї статті-праці про Старицького і визнавши оригінальність обох віршів – і Драгоманова, і Старицького (див. т.33, с.244–248). Однак ж, думається, ці конфліктні ситуації були тільки зовнішнім виявом розходжень глибших, ідейних.

У 70-х роках умами багатьох громадівців-народолюбців заволоділи соціалістичні ідеї, котрі навіть зумовили появу характеристичних термінів – «українофіли-соціалісти» чи «українофільський соціалізм» [11]. Один з активних громадівців Павло Житецький згодом писав про атмосферу 70-х: «Українці в одній кишені носять писання батька Тараса, а в другій – писання Маркса» [12]. Драгоманов виступав ідейним лідером такого напрямку. Старицький же чи інтуїтивно, чи осмислено (скоріше, мабуть, і те, й інше) побачив і відчув у пропагованих революційних ідеях не тільки конкретну, реальну, але й потенційну загрозу й утопічність, про що ми можемо цілком певно судити за ідеологічною повістиною «Зарниця», написаною Старицьким у середині 90-х років, коли митець тільки додатково впевнився у правильності своєї оцінки марксистських ідей, із якими, зовсім очевидно, він був неабияк знайомий. Вельми промовисті й підзаголовки до «Зарниці»: «Рассказ из невозвратного прошлого (Из эпохи 70-х годов)». Полеміку головної героїні твору Галі, дівчини передових поглядів, інтелігентки, з Васюком та його соратниками з таємного марксистського гуртка можна сприймати і як заочну «пост»-полеміку Старицького і з самим собою епохи «невозвратного прошлого», і з радикальними ідеями драгоманівців, і, особливо, з ідеологією марксизму, котра в 90-х роках тільки поширилася в Російській імперії.

Доволі принципово розмежувавшись із громадівцями радикального крила, Старицький ще активніше прилучається до крила культурницького. Пишучи про «культурників» і визначаючи її ідеологію як ліберально-демократичну, сучасний дослідник зазначає, що «вітчизняні ліберальні демократи (у т.ч. і Старицький з рубежу 70–80- років – В.П.), які становили більшість «старих» українських громад, дотримувалися аполітичного культурництва, були послідовними прихильниками освіти селянських мас, прагнули засобами історії, художнього слова, літературо- і мовознавства, мистецтва, права, статистики та інших галузей науки і культури якомога повніше відтворити історичний досвід та пам'ять народу» [13]. Правда, з приводу «аполітичного культурництва» нагадаємо ще раз цитовану вище фразу про «виразний політичний відтінок» культурництва недержавного народу. Тож видавнича діяльність Старицького, його мовно-словникова і фольклористична робота, особливо ж – театральна справа й дуже активне відродження національної історії у драматичних і прозових творах, пропаганда в них національно-державницьких ідей – то якраз далеко не аполітичні справи, котрі відповідним чином атестують світоглядні ідеали письменника.

Одним із ключових чинників, якщо не найвизначальнішим, котрий впливав на формування світоглядної системи Старицького, був чинник *релігійний*. На наше переконання, саме релігійність (фактор віри) як система духовних (християнських, православних) принципів став для Старицького основною альтернативою (чи, принаймні, одною з таких) до політичного радикалізму 70-х, своєрідним універсальним «інструментом», з допомогою якого у творах і діяннях митця ставилися й осмислювалися проблеми не тільки світоглядного, але й історіософського, морально-етичного, соціального, побутового планів.

Така альтернатива зовсім не була випадковою ні для нього самого, ні для його доби. По-перше, сам письменник був глибоко й усвідомлено віруючою людиною і такими ж рисами прагнув наділяти образи більшості своїх героїв, передовсім тих, кого він розташовував на «плюсовій» шкалі морально-етичних цінностей (тут вельми показові та ж «Зарниця», повісті «Розсудили», «Байстря», оповідання «Орися», ряд поетичних і драматичних творів). А по-друге, що не менш важливо, неонародницька методологія, до якої вельми швидко еволюціонував Старицький від радикального народництва, релігійний фактор ставила у своїй системі цінностей на одне з чільних місць, якщо не на перше. Доброю ілюстрацією мовленому є монологи героїв чи згаданої «Зарниці», чи п'єси «Крест жизни», чи рядки поезій, що в них Старицький, за словами І.Франка, «висловлював переважно погляди та почуття, якими одушевлялася тодішня київська Громада передових українців» (т.33, с.259).

Дуже важливою складовою світогляду Старицького є його *слов'янофільство*, за семантикою якого можна визначити цілий ряд світоглядних ознак не тільки самого письменника, але й особливостей усього «українського» слов'янофільства другої половини XIX ст.

Слов'янофільство як рух і система світоглядно-політичних цінностей є прямим породженням «доби націоналізму», як назвав XIX століття Ганс Коен.

Ідеологічні аспекти слов'янофільства XIX ст. українськими дослідниками доволі глибоко й різнобічно осмислені, у т.ч. і в роки «вільного думання».

Старицького ідеї слов'янофільства захопили в «київські» студентські роки, коли настали «життєві святки» 60-х і коли певним чином притлумилася гострота почуттів від розгрому кирило-мефодіївців. Якраз у той час усвідомлено сприймає Старицький ідею окремішності українського народу серед інших слов'янських. Згадуючи бурхливе студентське зібрання, він зазначає: «На этой сходке решено было единогласно, что малорусский народ составляет особую национальность, богатую всеми данными для культурного развития и участия полным голосом в славянском концерте...» (т.8, с.409 – 410). Звернемо увагу на акцентацію саме культурного розвитку, а також на дружнє ставлення до «передових братьев великороссов», про що ішлося далі. Ідея окремішності (автономізму) розумілася Старицьким у доволі м'якому варіанті і, як для тих умов, відносно реалістично, без загостреної політизації. Схоже, таку ж позицію обстоював Старицький і пізніше, в 70-х і на початку 80-х. Можна сказати, що бачення «слов'янського питання» Старицьким близько стояло до бачення шевченківського, до ідеї «нерозділимості і незмісимості» слов'ян, викладеної у костомаровській «Книзі буття...» Прикладів означеної тенденції доволі густо і в ліриці, і в епосі, і в драмах Михайла Петровича.

Ще один нюанс слов'янофільства Старицького – релігійний фактор у ньому. Сучасні політологи відзначають, посиляючись на міркування М.Драгоманова, що деякими рисами українське слов'янофільство «мало багато подібного до московського». І подібність ця – у Христовій вірі і Святому письмі. «Вказані чинники, на думку того ж громадського діяча (тобто – Драгоманова – В.П.), – пише С.Світленко, – шкідливо впливали не тільки на раннє українолюбство, а й пізніше, часів «Основи». «Святе письмо» відволікало українських народолюбів від політичної боротьби» [14]. Знову ж, це твердження прямо стосується Старицького. Вище вже писалося, що релігійність (фактор віри) стала у письменника одною з основних альтернатив політичному радикалізмові 70-х років. І якщо Драгоманов сприймав релігійність як перешкоду політичній боротьбі, то Старицький, у світоглядному плані розійшовшись із Драгомановим, ту ж релігійність мав за альтернативу, за основний чинник улагодження не тільки політичних, але й соціальних та морально-етичних проблем. І ще про релігійність у слов'янофільстві з проекцією на Старицького. Іван Дзюба пише, що російські «слов'янофіли бачили слов'янську проблему насамперед під кутом зору боротьби православ'я з католицизмом та протестантством і історичної місії російської монархії в пролитті «на все народы» «сиянья веры» і «таинства свободы» [15]. Зважаючи на гостро й перманентно ставлену Старицьким проблему міжконфесійного протистояння (українських православних католикам та уніатам), проблему захисту «батьківської віри» як одної з ключових практично у всіх драматичних і прозових творах історичної тематики, можна було

б, здається, нашого письменника ставити в цьому на одну площину з російськими (імперськими) слов'янофілами. Тим паче, що й основним аргументом союзу з Москвою для Хмельницького і його однодумців, за версією Старицького, було таки «єдиновірство». Але так ставити питання було б не правомірно. Старицький якщо і говорив щось устами своїх героїв, то тільки про спільний захист рідної віри і аж ніяк не про її експансію («проливання») на всі народи. І зображував він з пієтетом тільки українське православ'я в особах його діячів і його святині, й ідея незалежної Київської митрополії обстоювалася ним у творах...

Тож маємо констатувати, що слов'янофільський аспект світогляду Старицького назагал був патріотичним, українофільським, і його семантика, як мовилося, була близькою до Шевченкового слов'янофільства. І щодо релігійного чинника теж.

Кілька слів щодо «громадівського впливу» на *соціальну складову світогляду* М. Старицького.

Один із чільних діячів київської «Громади», «пройнятий її ідеями» (І. Франко), Михайло Старицький протягом усього свого творчого життя, зважаючи й на вельми позитивну внутрішню ідейно-естетичну еволюцію від народництва до неонародництва (хоч, треба сказати, народником у «чистому» вигляді Старицький, мабуть, і не був, бо в його естетиці навіть ранньої творчої пори можна віднайти елементи, властиві естетиці неонародництва), свідомо зберігав дух громадянськості, котрий незрідка виявлявся саме через соціальну площину. Ще І.Франко узагальнено відзначив, що «поезія Старицького обертається звичайно на соціальних темах» (т.33, с.256). Варто тепер осмислити коло тих соціальних тем і їх світоглядну підоснову.

Важливим чинником соціальної складової світогляду митця було усвідомлення ним і, відповідно, інтерпретація у творах поняття «**народу**». Тим паче, що у київських громадівців це поняття практично в усі періоди їх діяльності було основним об'єктом прикладання сил, хоч семантика його – народу – усвідомлення тими ж громадівцями, принаймні багатьма з них, з часом зазнавала видимої еволюції. «Ми поклонялись народові як животворячій стихії, – згадував Павло Житецький, – котра мусить залічити всі рани «оффіційно-культурного бытия» нашого, котра мусить одвіт дати на всі наші питання про індивідуальну і общеську свободу, про індивідуальне і вселюдське щастя...» [16]. Не минула «чаша сія» і Старицького. Піддавшись покликові «походу в народ» (а це за часом був перший «похід у народ» українських народолюбців на рубежі 50 – 60-х років), Старицький разом із Лисенком подався в рідні полтавські (нині – черкаські) краї, «имея целью и пропаганду своих идей, и сближение, слияние с народом, и собиране этнографического материала... Эти молодые увлечения народом, выветрили и у меня, и у Мыколы всякие воспоминания о барышнях и о Харькове» (т.8, с.412). Тема «народу» відтоді й назавжди увійшла до сенсу діяльності і творчості Старицького, а образ «народу» зазнав показової трансформації, котру навіть за окремими послідовними в часі цитатами неважко простежити:

*Мені б хотілось помолитись, брате,
За наш темний, всетерплячий люд...*

(т.1, с.55 – 56)

(1876)

*Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе... і т.д.*

(т.1, с.80)

(1878)

Старицький, треба сказати, мабуть, і не мав у собі ідеалізованого образу народу, а якщо й мав, то вельми швидко перейшов цю романтичну ідеалізацію і в 90-х у цих «народних» поглядах став близько до неонародницьких у своїй суті студентських громад «тарасівців», котрі піддавали критиці попереднє покоління народолюбців-українофілів зокрема й за ідеалізацію українського народу. В окремі моменти (і в ряді творів) «народ» Старицького

переходить зі стану об'єкта прикладання «інтелігентських» сил до стану вирішального суб'єкта, можливого вершителя історії, котрий має діяти навіть усупереч деяким (релігійно-смиреним!) світоглядним цінностям самого письменника.

*Ой люде мій! Не жди ти ні чудес,
Ні милості від того, хто катує;
Не досягне твоїй стогін до небес,
І молитви твої гарячі – всує!
Надійся лиш на себе і свій дух –
Скріпляй... (т.1, с.181)*

Засновуючись, власне, на аналізові означеної проблеми в поетичному доробку митця, Н.Левчик приходиться до того слушного висновку, що «у Старицького немає ідеального образу народу, властивого багатьом письменникам післяшевченківської епохи, які зображували народ не інакше, як з німбом святості і печаттю страждання на чолі, гідного лише оплакування та обожнювання» [17].

У прозі Старицького, писаній у 90-х – на поч. 900-х років, коли неонародницький у своїй суті й неоромантичний у близькій перспективі мотив деідеалізації народу утвердився в системі цінностей митця, тема народу ставиться доволі часто й так само характеристично. Скажімо, у трилогії про Богдана Хмельницького, де проблема народу постає найчастіше з-поміж інших прозових творів, він – народ – зображується (осмислюється, показується) дуже розмаїто: маємо й етнопсихологічні роздуми «на тему», і величання, і зневагу, і «суб'єктність»...

І ще штрих до проблеми. У громадівців-українофілів, а відтак і в Старицького, поняттям «народ» означувалося селянство як основна суспільна верства. Інтелігенції ж, котра не ототожнювалася з «народом», відводилася роль духовного провідника на шляху «народу» до кращого буття. «Мені здається, – писав Старицький Д.Мордовцю навесні 1882 р., – що українофіли і єсть та частина інтелігенції, яка хоче засунути ту прірву, що лягла між народом і нами, і стати на послугу народові, з'єднавшись з ним і думкою, й словом» (т.8, с.454). «Народ» у Старицького ще інколи фігурував як «менший брат», котрому потрібна опіка й допомога. Образ і концепція «меншого брата» (простолюду, кривдженого, гнаного і безправного), напевне ж, шевченківського походження («Обніміте ж, брати мої, найменшого брата...»), але погляд Старицького на народ як на суб'єкт історії, а не її об'єкт, повторимось, помітно трансформувалася в бік осучаснення розуміння ролі, місця й місії народу як етносу.

Соціальна складова світогляду Старицького реалізувалася і в художньому моделюванні у творах *соціальних конфліктів*. Соціальні конфлікти у прозі Старицького назагал не антагоністичні і, що концептуально важливо для письменника, їхня гострота, якщо вона є, зазвичай «знімається» (або суть конфлікту пояснюється чи й вичерпується) фактором релігійно-духовним. До того ж мотив соціального протистояння у творах Старицького часто мали виразне національне забарвлення, за що письменникові не без вульгаризації інколи робила закиди радянська критика. Власне, у світоглядній концепції Старицького національна складова (пропаганда ідеї національної свободи, боротьби з іноземними поневолювачами тощо) явно домінувала над соціальною, зумовлюючи саме такі смислові акценти в зображенні теми соціальних протистоянь. У пору, коли підневільна рідна земля, не варто допускати ще й національного розбрату на втіху ворогам. Такий лейтмотив Старицького в дилемі «національне – соціальне». Зовсім не випадково ідея єдності (й осуд розбрату) рефреном звучить у всіх його творах історичної тематики, набираючи вже і глибокого історіософського сенсу.

У межах соціальної складової світогляду Старицького, думається, доречніше розглянути і пропаговані митцем *просвітницькі ідеї*.

Знайомство із цим ідейно-естетичним європейським рухом у Старицького відбувалося, очевидно, і безпосередньо через твори європейських авторів, і в колі київських громадівців, де просвітницькі ідеї знайшли вельми прихильний відгук, «матеріалізувавшись», зокрема, й у формі «ходіння в народ». Для Старицького, котрий у своїх численних творах не тільки «теоретизував», але й активно «практикував» у просвітництві, причому, протягом усього свого творчого життя, цей шлях – просвітницький – був ще одною (поряд із релігійно-

духовним чинником) вельми посутньою альтернативою можливого політичного, в т.ч. й революційно-радикального, вирішення суспільних проблем. Наш письменник, відійшовши від «революційності», явно віддав перевагу «світлові знань» у розв'язанні актуальних народних проблем – бажанні свободи, рівності, правди... Найчастіше і найочевидніше художнє, а часом і художньо-публіцистичне втілення цієї світоглядної риси відбулося в поезії і драматургії письменника. «Сліпому люду понесім В хатину сяєво просвіти...» (т.1, с.70); «...О Господи! Коли ж той світ науки Опросвітить своїх дітей сліпих?!» (т.1, с.83) – ці й цитовані вище поетичні рядки, як і немало інших, пронизані ідеєю просвітництва. Схоже бачимо і в багатьох драмах – «Оборона Буші», «Не судилось», «Юрко Довбиш», «Розбите серце», «У темряві»... Шляхтич із козацькою душею (чи козак шляхетного роду) Антось Корецький, близький Старицькому «ідеологічний» образ із драми «Оборона Буші», запально промовляє до коханої Мар'яни Завісної:

*Чого ж то так? Ще єсть і третій спосіб:
Опросвітить і пана, й козака,
І харпака, – та й помирить... (т.4, с.413)*

Дещо менше ідеї просвітництва відобразились у прозі, особливо в історико-пригодницькій, що і зрозуміло. А от у повістях «Розсудили», «Зарниця», оповіданні «Благодетель» (специфічно!) вони мають вагу концептуальних.

Висновки. На адресу Старицького неодноразово робилися закиди про перебільшення ним ролі культурництва і просвітництва й, відповідно, недооцінки чинників економічних і політичних. Думаємо, проте, що митець не клав на терези одне й інше, що він не применшував ролі інших чинників (політики, економіки), він просто відчував, і відчував пророче, можливу ціну політичних засобів суспільного поступу, особливо радикалізованих. Повістина «Зарниця» про це дуже виразно свідчить. Як людина ліберально-демократичного складу Старицький «просто» й усвідомлено зробив вибір на користь еволюції, на користь ненасильницьких засобів поступу, бо вони йому, тонкому людинознавцеві, були добре відомі, вони гармоніювали з його такою ж усвідомленою системою християнських етичних цінностей. Так, він розумів можливу довготривалість такого суспільного шляху, але саме до нього був прихильний.

Список використаної літератури, коментарі

1. Див., напр., передмову І.Скрипника до вибраних творів М.Старицького, в якій, між іншим, зазначається, що «суспільно-політичні погляди М.Старицького виступають в загальній, властивій буржуазним демократам формі: свобода, рівність, освіта народу, гуманізм. Не піднявшись до розуміння того, що основою суспільного розвитку в класовому суспільстві є класова боротьба, М.Старицький перебільшував роль таких факторів, як наука, гуманізм і т.п. в боротьбі за новий суспільний лад. Звідси беруть початок ідеї суперечності й помилки, що проявились в його творчості» (Скрипник І. М.П. Старицький // Старицький Михайло. Вибрані твори. – К., 1954. – С.6) і багато подібних.
2. Старицький Михайло. Твори: У 8 т., 10 кн. – Т.8. – К., 1965. – С.636 – 637. Далі посилаємося на це видання, вказуючи в тексті том і сторінку, або том, книгу і сторінку.
3. Микола Рябчук в одній зі статей цитує зізнання наймолодшого члена Кирило-Мефодіївського товариства, студента університету Юрія Андрузького, котрі дуже доречні в контексті нашої розмови. Ю.Андрузький казав, що «в Київському університеті існує немов епідемія політична: майже всі студенти заклопотані думками про державне переоблаштування і багато хто має в себе проєкти всіляких конституцій...» (Рябчук М. Західники мимоволі. Український націоналізм між західництвом і нативізмом // Сучасність. – 2000. – Ч.5. – С.85).
4. Зеров Микола. Літературна позиція М.Старицького / М. Зеров // Життя і революція. – 1929. – №6 – С.87.
5. Цибаньова Ольга. Лаври і терни... Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького. – К., 1996. – С.41. Відзначимо, що ця дослідниця чи не найдетальніше порівняно з усіма ранішими дослідженнями про Старицького виписала життєвий шлях письменника, увівши чимало нових даних і матеріалів. І світоглядові митця вона присвятила немало місця, але з рядом тверджень дослідниці цілком погодитися не можна, у т.ч. і з фінальним твердженням «світоглядного» підрозділу праці, де О.Цибаньова пише: «...член київської громади Михайло Петрович Старицький не був ні лібералом, ні націоналістом, ні байдужим до всього, що діялося навколо, що в 70-і роки він сприйняв реальне життя всього народу з позицій революційних і діяв, наскільки це було можливо в той час, як борець за здійснення соціалістичних ідеалів на Україні» (С.79). Принаймні кілька опорних понять цитати (ліберал, націоналіст, революційні позиції, соціалістичний ідеал) явно потребують додаткових коментарів, про які ще йтиметься в тексті.

6. Див.: Історія української літератури XIX ст. – У 3 кн. За ред. М.Т.Яценка. – Кн. третя. – К., 1997. – С.206.
7. Див., напр.: Катренко Андрій. Початки нового етапу українського національного руху в XIX ст. // Пам'ять століть. – 1996. – №2. – С.23 – 26; Палієнко Марина. Київська Стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга пол. XIX – поч. XX ст.) // Київська старовина. – 1998. – №2. – С.49 – 83; Світленко Сергій. Українські громади другої половини XIX – поч. XX ст. (особливості ідеології та діяльності) // Там само. – С.9 – 25; Світленко Сергій. Генезис українського народолюбства // Київська старовина. – 1999. – №2. – С.29 – 47; Рябчук Микола. Західники мимоволі... – С.79 – 98; Чорновол Ігор. Політичні концепції київської «Старої Громади»: від просвітницького народництва до «нової ери» // Сучасність. – 2000. – Ч.12. – С.145 – 155 тощо.
8. Чорновол Ігор. Політичні концепції київської «Старої Громади»... – С.145.
9. Світленко Сергій. Українські громади другої половини XIX – поч. XX ст... – С.10.
10. Чорновол Ігор. Цит. стаття. – С.146.
11. Див.: Світленко Сергій. Українські громади... – С.13.
12. Цит. за: Чорновол Ігор. Політичні концепції київської «Старої Громади»... – С.145.
13. Світленко Сергій. Українські громади... – С.16.
14. Світленко Сергій. Генезис... – С. 38.
15. Дзюба Іван. У всякого своя доля [Епізод зі стосунків Шевченка зі слов'янофілами]. – К., 1989. – С. 96.
16. Цит. за: Чорновол Ігор. Цит. стаття. – С.145.
17. Левчик Н. Поезія М.П.Старицького (жанрові та образно-стильові особливості). – К., 1990. – С.92-93.

Одержано редакцією 20.04.2015 р.
 Прийнято до публікації 27.05.2015 р.

Анотація. Полицук В. «Старогромадское» влияние на идейно-творческую позицию Михаила Старицкого. Статья посвящена анализу явлений, которые формировали мировоззренческие и идейно-эстетические позиции Михаила Старицкого – одного из классиков украинской литературы. Прежде всего аргументированно отмечается влияние и роль киевской «Старой Громады» в мировоззренческом и творческом самоформировании писателя, прослеживается приверженность классика к принципу эволюционного развития общества (в т.ч. украинского) посредством просвещения, культуры, религиозно-духовного влияния, демократии. Естественно, каждый из анализируемых в статье аспектов аргументируется анализом многих художественных произведений писателя – поэтических, прозовых, драматических. Особое внимание обращено на повесть «Зарница», лирику гражданского звучания, драму «Крест жизни» и другие. По тексту статьи делается вывод, что киевская «Старая Громада» существенным образом повлияла на мировоззренческую и творческую эволюцию М.Старицкого.

Ключевые слова: Михаил Старицкий, «Старая Громада», мировоззрение, творчество, эволюция, историография, религиозно-духовный фактор, славянофильство, контекст, литература, борьба.

Summary. Polishchuk V. „Stara Hromada’s” effect on the ideological and creative positions by Mykhailo Starytsky. The article is devoted to the factor’s analysis that is formed outlook and ideological and aesthetic positions by Mykhailo Starytsky – one of the classics of Ukrainian literature. The effect and role of the Kyiv „Stara Hromada” in the ideological and creative writer’s self-forming is reasonably marked. M. Starytsky ideological evolution from political radicalism to the tolerance of classics’ principle of evolutionary progress of society (including Ukrainian) through education, culture, spirituality, democracy is traced. The public and creative figure of M. Starytsky is considered in the context of other famous devotees of the second half. XIX – beginning of the twentieth century (M. Drahomanov, V. Antonovych, T.Rylskiy, M. Lysenko and others). The latest historiographical and literary studies relating to the specified time and specified issues are used for this. The political component outlook of M. Starytsky, the role and meaning of the religious and spiritual factor in the evolutionary progress classics is analyzed in the article. The phenomenon of Slavophilism in M. Starytsky’s interpretation, the similarity of his position with the respective positions of Shevchenko singled out and analyzed. Each of the aspects analyzed in the article is argued of the analysis of many art writers’ works – poetry, prose, drama. The particular attention is made on the story „Zarnytsa”, civic poetry, drama „The cross of the life”. Kyiv „Stara Hromada” had an impact at M. Starytsky’s ideological and creative evolution.

Keywords: Mykhailo Starytsky, „Stara Hromada”, outlook, creation, evolution, historiography, religious and spiritual factor, Slavophilism, context, literature, fight.